

Komenský jinýma očima aneb Ad majorem evidentiam

Hana Bočková

Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Ústav české literatury
bockova@phil.muni.cz

Monografie Lenky Řezníkové slibuje vyložit problém zdánlivě speciální: pojem „evidence“, jak ji vnímá a uplatňuje ve své tvorbě J. A. Komenský. V autorčině dosavadní badatelské činnosti má Komenského tvorba významnou pozici, čtenář však už učinil (vítanou) zkušenost, že u „kauzy Komenský“ nikdy úzce a samoúčelně nezůstává. Pro její bádání je příznačné, že pohled na Komenského je vždy vkomponován do širšího záběru, v němž vyniknou podstatné souvislosti. Schopnost nahlížet prizmatem dílčího problému na jevy obecného charakteru je významným rysem i této monografie.

V titulu uvedený pojem „evidence“ má pro monografii klíčový význam, odkazuje k dobovému oceňování vizualizace, k vnímání vidění jako základní cesty k poznání, ke spoléhání na zrak, který neselže jako psané (tištěné) slovo. Toto uvažování má u nás svou tradici. Jmenujme tu např. Pavla Flosse, který při zkoumání gnozeologických principů renesance uvádí tezi „poznávat znamená vidět“¹ a — připojeno zde jen na okraj — rozvíjí ji ve vztahu k dobově frekventované metafoře světa jako *theatra* (nalezneme ji i u Komenského), jež význam vizualizace stvrzuje, neboť v tomto světě „vše [...] musí být předvedeno před zrak“.² Evidence je u L. Řezníkové nástrojem, který nabývá na významu v souvislosti s rozpory, jež zaznamenává evropská společnost raného novověku; je to prohlubující se nesoulad mezi dobovou literární kulturou, tvorbou textů a rozvíjející se teorií lidského poznání. Není to však jen změna tradičních představ o podobě světa nastolená objevnými plavbami či rozvojem vědeckých disciplín, jež si pod tím označením nejsnáze vybavíme: L. Řezníková odkazuje na změny hlubší, na nové akcenty, jež mění dosavadní gnozeologickou praxi — důraz na empirii a autopsii. Tyto akcenty však v takové míře postrádala literární kultura, spoléhající na důkazy opřené především o slova tradičních autorit, které ovšem už nedokážou (a ani nemohou) pojmout nová fakta, nové poznání. Důsledkem tohoto je ale i jisté oslabení platnosti textů v očích dobového recipienta. Pozice literární kultury ve společnosti je nicméně přesto velmi významná, autorka konstatuje, že textová praxe je nejrozsáhlejší součástí procesu produkce vědění (s. 16). V této složité situaci vzájemného působení i vymezování textuality a vědění poukazuje na možnosti uplatnění

1 Floss, Pavel: *Proměny vědění*. Mladá fronta, Praha 1987, s. 235.

2 Floss, Pavel: „K typologii renesančního myšlení.“ In *týž: Meditace na rozhraní epoch*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2010, s. 131.

evidence jako prostředku, který dokáže protiklady funkčně překlenout — shledává je ve schopnosti evidence realizovat výše zmíněné požadavky empirie a autopsy, jež nárokuje gnozeologická praxe, i v její stálé platnosti a užitečnosti jako tradiční rétorické kategorie („pojem shrnoval celou řadu elokučních prostředků a technik, jejichž pomocí autor propůjčoval své řeči nebo textu iluzi vizuálního prožitku“ — s. 41). Inspirativní jsou tu i autorčiny přesahy do dalších sfér života raně novověké společnosti, v nichž je vizualizace přítomna a využita (z různých úhlů pohledu ji nalézají ve veřejném životě a s ním spojené reprezentaci moci, v oblasti náboženství, umění, ale také v aplikaci práva aj.).

Za velmi zajímavou lze označit analýzu situace, v níž se v raně novověké společnosti pnutí mezi textualitou a věděním prohlubuje: L. Řezníková kromě jiného upozorňuje na tlak vyvíjený na autory, aby svou pozici legitimizovali příslušností k respektované vědecké komunitě — učené společnosti či univerzitě, též na konkurenčnost panující v literárním prostředí. K tomu snad lze dodat, že i mladý Komenský se stává jejím aktérem, byť v poněkud „obrácené“ pozici kritika její absence — toho, kdo konkurenci v českém prostředí postrádá, kdo touží po vyrovnání domácí „lenivé“ vědy s úrovní zahraniční, jak ji poznal na studiích — tak aspoň vyznívá jeho provokativní předmluva „Ad eruditos gentis meae“ k plánované encyklopedii *Theatrum universitatis rerum* (1616–1618). A vědeckou „revolucí“ doprovází „revoluce“ mediální, jejímž aspektem, zejména rozvíjejícímu se knižnímu trhu, jeho podobě i konsekvencím plynoucím z jeho působení ve společnosti autorka věnuje zevrubnou pozornost. Čtenáře bezesporu zaujme i upozornění na dobovou reflexi vztahu textuality a vědění a jejich symbolickou reprezentaci (*ars typographica* — tvorba textů, *ars navigatoria* — vědění). Jejich přítomnost autorka dokládá v řadě Komenského prací, upozorňuje i na jejich vyobrazení ve slavné mědirytině doprovázející amsterodamské vydání souboru *Opera didactica omnia* (1657); zde se však kromě autorčiny interpretace mohou nabízet i jiné výklady komponované ilustrace. Tato poznámka ale má význam jen okrajový, koncept evidence, jak jej autorka v úvodních pasážích své práce předkládá, je fundovaně vyložený, a jak už bylo zmíněno výše, otvírá velký prostor dalšímu bádání. Vybízí k novému zvážení dalších dobových textů české literatury; domnívám se, že by mohlo přinést do literárněhistorického uvažování mnoho zajímavého, ať už v souhlasné aplikaci či případné korekci zde předložených tezí a postřehů.

Volbu rozsáhlého, žánrově a tematicky pestrého Komenského díla jako východiska pro další promýšlení výchozích úvah lze jen přivítat. Rozsáhlost materiálu na straně jedné a autorčin badatelský přístup umožňující překonání hranice disciplín, jichž se Komenský dotknul, na straně druhé nabízí možnost — jak je tomu zvykem v kvalitních komeniologických textech — dobrat se obecněji platným zjištěním. Ústřední význam pro pochopení Komenského pojetí evidence má výklad o jeho koncepci triadického systému, opřehného o tři základní zdroje, o evidenci smyslovou, rozumovou a evidenci víry, jež, vzájemně propojeny, měly umožnit poznání, pravdivé, jisté a bezpečné; podobně zásadní je i sonda „vývojová“, sledující proměnu pojetí evidence od raných prací až ke Všeobecné konzultaci o nápravě věcí lidských zralého autora. Za velmi inspirující považují sondy zkoumající nástroje evidence, jež nabízí jazykové prostředky a textová praxe — zejména Komenského charakteristická metaforika, metody strukturování textů, práce s dialogem (trialogem) poskytujícím možnost konfrontace stanovisek jako cesty, jak vést recipienta požadovaným směrem: je

třeba zdůraznit, že úvahy o nich jako o specifických nástrojích evidence mohou být velmi užitečné i pro literárněvědnou praxi. A podobně je tomu též v sondě zkoumající vizuální nástroje evidence u Komenského: propojení textu a obrazu, schématu, synopse aj. jsou tu častým prostředkem „ozřejmení“ sdělení. V četných příkladech, jež výklad uvádí, bude čtenáři nejbližší Komenského vyobrazení města-světa z *Labyrintu*. Právě zde však autorka upozorňuje, že jeho použití směřuje „do jisté míry proti intenci textu“ (s. 133). S tím lze souhlasit, dobře uspořádané město-svět je v textu velmi rychle obráceno v nesmyslný labyrint: má tedy ilustrace spíš charakter jakési vstupní informace, jež vzápětí ještě více umocní míru Poutníkova zklamání, když s tímto uspořádaným obrazem v mysli vstoupí do města-světa-labyrintu. Důležitost autorčina uvažování nad vizuálními nástroji vztahujícími se k evidenci lze ocenit u dalších textů raného novověku: nabízí se tu například cestopis, kde autorovo zprostředkování nové a překvapující reality nevystačí s popisem (ačkoli v něm odkazuje na prvky reality domácí a známé a leckdy je důvtipně kombinuje). Ilustrace, mapa, dokumentace nejrůznějšího typu jsou pak logickými nástroji tvorby evidence. Podobně závažné jsou i autorčiny úvahy nad relevancí citátů a jejich vztahu ke svědectví: hovoří o „nekontrolovatelném nárůstu citací na straně jedné a posilování epistemologické reflexivity na straně druhé“ (s. 147) a konsekvencích z tohoto stavu plynoucích — i zde nalezneme mimo tvorbu Komenského bezpočet příkladů z dobové literární produkce. Konečně (postupuji tu ve výběru ovlivněném mým zájmem) pro výklad textů raného novověku má význam i uvažování o evidenci „autobiografické“ — odkazující na sebereflexi a individuální paměť tvůrce, která se uplatňuje nejen v textech paměťového rázu, ale i v bohaté polemické literatuře, pro jejíž existenci se otvírá prostor ve společnosti mnohočetně rozdělené. Jak vidno, podněty původně vztahované ke Komenského tvorbě překračují rychle tento prostor a otvírají otázky, které je možné (a velmi užitečné) položit si při zkoumání textů celé epochy, nebrání však ani překročení jejich časových hranic. Práce L. Řezníkové je tedy nejen objevným a fundovaným pohledem na statut evidence a její „život“ v Komenského díle, ale poskytuje i metodologické podněty, jež mohou pomoci reflektovat literární tvorbu obecněji.

AD:

Lenka Řezníková: *Ad majorem evidentiam. Literární reprezentace „zřejmého“ v textech J. A. Komenského*. Filosofía, Praha 2018. 255 s.

